

EN NY VÄG FÖR SVERIGE

PER UNCKEL

En nations öde är inte förutbestämt, vare sig av historien eller av de globala skeendena. Ytterst handlar vår egen framtid om våra egna beslut och vägval. Det skriver Per Unckel, som därmed bjuder in till debatt om det moderata programarbetet inför 2000-talet.

Socialdemokraterna är – om man får tro vad som sägs i tidningarna – inbegripna i en envig mellan s k traditionalister och vad som benämns förnyare. Vad denna debatt verkligen har för reell betydelse är inte alldeles klart.

Ett är emellertid alldeles uppenbart, nämligen att också hos de som kallar sig – eller kallas – förnyare är radikalismen begränsad. Det är bra med småföretagare, heter det. Och till skillnad från traditionalisterna tycker inte förnyarna att man kan höja skatten mera. Men vad mera?

Vad Göran Persson egentligen tror på är det inte lätt att veta, mer än att socialdemokraterna skall bestämma. Hans ambitioner kläs nästan undantagslöst i statsbudgetstermer. Strukturella frågor blir lätt sekundära

---

PER UNCKEL är f d utbildningsminister och har i uppgift av moderaternas partistyrelse att förbereda det moderata programarbetet.

och skall bli föremål för åtgärder först – om någonsin – när budgetbalansen har uppnåtts.

Jämfört med den förändring som kommer att krävas för att vårt land skall kunna bli ledande, ekonomiskt, socialt och kulturellt, när nästa sekel börjar, är de förändringar Sverige nu går igenom till följd av mera akuta statsfinansiella problem små.

Programarbete

Det är om de senare frågorna som moderaterna har inlett ett nytt programarbete. Programmet skall alltså vara inriktat på nästa sekel. Det som skall gå bättre då, måste emellertid börja göras tidigare. I detta perspektiv blir programmet också en första moderat agenda för en borgerlig regering efter valet 1998.

Jag vill gärna understryka programarbetets karaktär av process, tankeutbyte och debatt. Arbetet handlar inte om ett programatiskt utmejslande av slagordsmässiga sanningar, utan skall snarare präglas

av resonemang och problematisering. Inte minst i Svensk Tidskrifts spalter bör det finnas möjlighet att ställa de kanske också provokativa frågor som nästa sekels utmaningar nödvändiggör.

Jag skall i det följande peka på några utgångspunkter som jag tror är betydelsefulla för att bedöma vilken väg Sverige kan och bör gå. En första sådan utgångspunkt är de på en gång utomordentligt starka och positiva förändringarna i vår omvärld.

En ny världsordning

De senaste tio åren har den långa kampen mellan planhushållningen och marknadsekonomin avgjorts till marknadsekonomins och den fria handelns fördel. Bara ett mycket litet antal länder håller alltjämt fast vid att politiken bättre än de enskilda människorna förstår hur ekonomin i alla dess detaljer skall hanteras. Priset härför är högt för de alltjämt saktmodiga. Ekonomisk misär kombineras ofta med politiskt

förtryck, kulturell utarmning och ett omfattande mänskligt lidande.

När världen i så hög grad vänder planekonomin och förtrycket ryggen öppnas möjligheterna för miljarder människor att bryta upp från fattigdomen. Den sydostasiatiska välståndsutvecklingen har ännu bara börjat. Klas Eklund har i den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden* 7 – 8 1995 skrivit en utmärkt uppsats bl a om detta. Tillväxten i Hong Kong och Sydkorea är bara en liten del av det som nu sker i Asien. Det rör sig om den största utvidgningen av världsekonomin i mänsklighetens historia.

Växer så det knakar

I marknadsekonomin kölvatten ökar också den internationella handeln, samtidigt som samarbetet mellan länderna förstärks. EU har gått från sex till 15 medlemmar, på väg mot fler än 20. De sydostasiatiska ländernas samverkan i ASEAN ger en ytterligare dynamik till en region som redan växer så det knakar, NAFTA knyter samman de nordamerikanska ekonomierna, diskussioner förs om ett sydasiatiskt frihandelsområde med drygt en miljard människor.

Den ökade handeln frigör krafter som bryter ner gränser mellan länder och som flätar världsekonomin tätare samman. En allt mera i grunden positiv syn finns dessutom i världen över den fria handels betydelse för ekonomisk och social utveckling.

Dessa internationaliseringstenden-

ser är mycket starka och förstärks dessutom av det breda genombrottet för informationsteknologin. Outtömliga mängder information finns nu tillgänglig när som helst var som helst, och dessutom nästan för vem som helst.

Den teknologiska utvecklingen har gjort det möjligt att till låg kostnad sprida allt större informationsmängder. Ett kommersiellt uttryck för detta är de transnationella TV-kanalerna; kulturellt och vetenskapligt är en utveckling mot globala nätverk och subkulturer trolig. De globala datornätverken gör allt större delar av världens kunskap och information bokstavligen tillgänglig i fingertopparna på användarna. Geografiska avstånd blir en allt mindre trång sektor i människors umgänge med varandra.

Debatthistoriens alla brytningstider

Det är inte givet vilka effekter alla dessa tendenser till slut kommer att få på ett ekonomiskt, samhälleligt eller individuellt plan. Mänskligheten har en tydlig tendens att uppfatta den egna tiden som avgörande och banbrytande. I efterhand framstår kanske ändå debathistoriens oändliga rad av "brytningstider" som något annat än vad de påstods vara. Människans kliv in i rymd-, atom- och datoråldrarna och den fantasifulla debatt som dessa kliv resulterat i lär oss att även stora förändringar lätt misstolkas, vantolkas och inte sällan används för mer eller mindre uttalade

politiska syften.

Oavsett om det som nu sker i fundamentala hänseenden representerar något nytt eller om det "bara" är frågan om betydande förändringar inom samma strukturella ram, är det emellertid betydelsefullt nog.

Här finns det skäl att inskjuta några varningar för det deterministiska drag som ofta präglar diskussionen om morgondagens ekonomiska och sociala villkor. Tron att vi surfar på den historiska nödvändighetens obevekliga våg blir lätt till en förevändning att slippa redovisa värderingar och omvärldsanalys.

Det är naturligtvis inte så att framtiden blir på ett givet sätt, eller att det finns en historisk nödvändighet i ett enskilt lands ekonomiska eller politiska utveckling. Oaktat det faktum att världsomspännande utvecklingstendenser har en betydande inverkan är inte nationen hemfallen åt att bara hänga med i svängarna bäst den kan. Världshistorien ger dessutom flera exempel på hur relativt rika länder stagnerat, till och med förfallit till ekonomiskt armod och barbari.

Det finns alltså inget skäl att anta att någon nation med någon slags automatik kommer i åtnjutande av den utveckling som jag inledningsvis skisserade. Politiken kan både öppna och stänga till för omvärlden. Med gott statsmannaskap kan den dessutom anpassa det globalt allmängiltiga till det nationellt önskvärda.

Jag tror ändå att det är viktigt att i analysen av omvärlden konstatera att det finns en del tydliga tendenser. När väl detta är sagt är det samtidigt viktigt att se och erkänna styrkan i det globala skeendet, liksom att det i allt väsentligt är positivt. Allt fler människor njuter ett allt högre välbefinnande, allt fler människor lever i länder där grundläggande mänskliga rättigheter respekteras, allt fler människor lever i länder där maktskiftet sker fredligt och genom fria och hemliga val, allt fler människor mår bättre, lever längre och föder friskare barn. Stora delar av världen bokstavligen lyfter sig upp ur misär, förtryck och fattigdom till relativt gott välbefinnande, frihet och civilisation. Detta är inte naturbundet, men det är vad som hänt i världen under de senaste decennierna och det finns inget övertygande argument som säger att denna utveckling inte skall kunna fortsätta. Problemen är många, men möjligheterna är fler.

Betydande konsekvenser

Jag skall strax återkomma till dessa frågor. Först vill jag emellertid försöka sammanfatta några möjliga effekter som de globala utvecklingstendenserna kan tänkas få på samhällsutvecklingen i allmänhet och på Sverige i synnerhet. Det är rimligt att anta att ökade flöden av varor, information och människor leder till att gamla strukturer och gränsdragningar blir inaktuella. En friare världshandel gör att

nationsgränser spelar en mindre betydelsefull roll i företags och enskildas handlande. Ökad specialisering i arbetslivet suddar ut gränserna mellan arbetsgivare och arbetstagare, mellan yrke och hobby, mellan arbete och fritid.

” Det är naturligtvis inte så att framtiden blir på ett givet sätt, eller att det finns en historisk nödvändighet i ett enskilt lands ekonomiska eller politiska utveckling. Oaktat det faktum att världsomspännande utvecklingstendenser har en betydande inverkan är inte nationen hemfallen åt att bara hänga med i svängarna bäst den kan. ”

För det första blir den ekonomiska utvecklingen i olika länder mera sammanflätad. Marknaden blir snabbt internationell också för relativt små företag. Konkurrenter, kunder och medarbetare finns i allt lägre grad inom samma geografiska områden.

För det andra blir också ländernas befolkningar mera etniskt blandade när nationsgränser försvinner. Även om den svenska invandringen visserligen till stor del består av flyktingar, representerar Sveriges snabbt ökande etniska heterogenitet något som alla länder i större eller mindre grad kommer att präglas av.

Heterogeniseringen av samhället drivs på också av andra krafter. Företag, kultur och media agerar inte

längre nationellt. Den kulturella identiteten i ett sådant samhälle blir därmed mer fragmenterad, man har en liten del gemensam med många samtidigt som man bara delar helheten med några få.

Det innebär förvisso inte att det nationella eller historiskt nedärva kommer att förlora i betydelse. Kanske är det t o m tvärtom. Det historiskt-nationella kommer emellertid att på ett konstruktivt sätt behöva samsas också med andra traditioner.

För det tredje blir både tillvaron och produktionen mera individualiserad. Allt flera kan förverkliga personliga aspirationer. Bl a den moderna teknologin har en avgörande betydelse för att göra det möjligt att tillgodose mera individuella behov.

I förlängningen härav förändras också arbetslivets karaktär. I mindre utsträckning kommer tillverkning att ske för standardiserade behov. Själva tillverkningen sköts dessutom av medborgare med krav på att kunna variera också arbetsvillkoren på ett sådant sätt att den egna utvecklingens intressen kan mötas.

Minskad geografisk bundenhet

För det fjärde förändras produktionsvillkoren snabbare än förr. När standardiserade produkter blir mera sällsynta, leder detta också till att kraven från och möjligheterna för de som deltar i produktionen utvecklas och sofistikerats.

Den teknologiska utvecklingen har

redan minskat graden av geografisk bundenhet i arbetslivet. Detta handlar idag litet om fullständigt distansarbete som om mobiltelefoner, faxar och bärbara datorer till låga kostnader. Kanske är det detta, snarare än att alla kommer arbeta i hemmet knappandes på datorernas tangentbord, som är den viktigaste konsekvensen av informations-teknologins genombrott.

Utvecklingen av arbetslivet ställer i sin tur krav på uppfinningsrikedom och idéutveckling på andra områden. Nya företagsstrukturer växer fram och ersätter gamla och uttjänta. Taylor får stå tillbaka för platta strukturer och nätverk. Möjligheterna för enmansföretagande ökar.

Marknad för kunskande

För det femte kommer av allt att döma kunskaper att få växande betydelse för enskilda och länders konkurrensförmåga. Värdet i en vara kommer i allt högre grad att ligga i den kunskap den innehåller, än i de råvaror den tar i anspråk. Arbetsmarknaden utvecklas till en marknad för kunskande.

Ett varningens finger bör dock höjas för falska – eller i vart fall ogenomtänkta – profeter. Kunskaps- och utbildningsrevolutioner kan inte åstadkommas bara genom ett mekaniskt tillhandahållande av utbildningsplatser. Det krävs mer än så. Ingen kunskap – än mindre kompetens – kan hållas över ett undrande folk, som en slags sista förlängning av socialstatens

välmenande omsorger.

Om mera generella förändringar av villkoren för produktion och konsumtion, social sammanhållning och en berikande personlig utveckling kan anses utgöra ett slags ofrånkomliga förutsättningar för det moderata programarbetet är naturligtvis det som hänt och händer i Sverige en lika viktig utgångspunkt. De globala tendenserna – vare sig vi vill det eller inte – utgör en slags yttersta ram också för vårt eget lands framtid. Det är emellertid vad vi gör här hemma och vad vi kan lära av vår egen historia som till slut avgör vilken riktning utvecklingen kommer att få i Sverige.

När ett land går igenom ekonomiska svårigheter är det lätt för många – och naturligtvis inte bara för socialdemokrater – att stirra sig blinda på kortsiktigheter. Det riskerar att skymma sikten, hur allvarliga de akuta problemen än må vara. Det statsfinansiella moraset, massarbetslösheten, valuta- och ränteturbulensen är emellertid bara vår tids uttryck för fundamentala politiska misstag begångna under decennier.

Ordentligt fattigare

Långsiktigt mer betydelsefullt och genomgående än dagsnoteringar på valuta- och penningmarknaderna är naturligtvis, vid det här laget något slitna, men ändå viktiga, påpekandet att vårt land de senaste 25 åren blivit relativt sett ordentligt mycket fattigare. Båda hänger emellertid samman. Det är en dålig politik som

är grunden för så väl vår långvariga stagnation som våra akuta dagsbekymmer.

Nu kan det, med den världsfrånvända naivitet som ibland präglar det dagspolitiska meningsutbytet, hävdas att Sverige är rikt nog ändå och att vi kan leva med höga räntor och en svagare krona. Många är emellertid beredda att säga emot.

Ingen naturnödvändighet

Tillväxten är inte någon global kaka som måste eller bör fördelas. Den kan komma alla till del som sköter sig väl. När ensamma mammor, inte utan rätt, hävdar att pengarna inte räcker till, är det inte barnbidraget som är för litet eller ersättningen vid sjukdom som är för låg. Alla, inklusive mammor med eget försörjningsansvar, skulle haft det bättre om Sverige i tid sett om sitt ekonomiska hus. Den svenska fattigdomens grundläggande orsaker är inte bristen på fördelning utan bristen på resurser. Om fördelning var vägen till rikedom skulle Sverige idag vara ett av världens absolut rikaste länder.

Orsakerna till att det går illa för Sverige har ingenting av naturnödvändighet över sig. De två främsta OECD-länderna 1995 är desamma som 1970. Vi hade också kunnat vara med därframme, om vi bestämt oss för det. Om vi skulle haft lika god ekonomisk utveckling som OECD-genomsnittet under de senaste 25 åren skulle den svenska ekonomin i år varit ungefär 500

miljarder större. Det motsvarar nästan hela statsbudgeten.

Orsakerna till bekymren är alltså gediget svenska. För få växande företag, för dålig utbildning, för höga skatter, helt enkelt för dåliga förutsättningar för produktiv och nyttig sysselsättning. "Om någon annan anser sig ha rätt till mer än hälften av vad jag tjänar ihop, då skall man inte förvåna sig över att skaparkraften, arbetsviljan och till slut tillväxten tar skada", säger Carl-Johan Westholm på Företagarna. Så är det!

Grundläggande fel

Mycket talar för att de mera grundläggande fel som gjort tillväxten i Sverige låg och som riskerar att undergräva välståndet i framtiden kommer att bli än tydligare, givet de omvärldstendenser som nu anmäler sig. I en ekonomi skyddad från internationell konkurrens kan obsoleta och hämmande regler och strukturer överleva längre än i ett samhälle där människor och kapital är mer flyktiga. Tillväxten har visserligen alltid hängt på det politiska systemets tillit till enskilda människors initiativförmåga, men när denna tillit kommer att utkrävas i varje ögonblick får naturligtvis stater som inte sett dynamiken och individualiteten som sina främsta värden extra bekymmer.

Sverige har blivit berömt för sin samhällsmodell. Folkhemmet, välfärdsstaten och allt vad den kallats. Länge ansågs den kunna förena

ekonomiskt framåtskridande med social anständighet i högre grad än någon annan ordning.

Den underliggande tanken var egentligen inget revolutionerande nytt när den gavs verbal form för snart 70 år sedan. Som Mauricio Rojas påpekar i uppsatsen *Svensk socialpolitik efter folkhemmet* uppfattades inte denna modell, när den lanserades, som speciellt socialdemokratisk. Den knöt an till viktiga föreställningar långt tillbaka i tiden. Folkhemmet blev en brygga från bonde- till industrisamhälle. Den byggde på, och tog med sig, strukturer och föreställningar från det gamla samhället in i det nya.

Folkhemmets moraliska credo, det gemensamma ansvaret, omtanken och solidariteten med dem som har det svårare än andra, är det svårt att ha några invändningar mot. I verkligheten blev det emellertid ofta inte riktigt så som det var tänkt. Solidariteten stannade i hög grad i den politiska retoriken för att till slut kvävas av de politiska strukturerna. Den stat som skulle göra människor starka gjorde dem inte sällan svaga. I dag kan det med fog hävdas att många med de från början minsta

möjligheterna drabbas av välfärdsstatens konsekvenser.

Tomas Gür, ledarskribent på Svenska Dagbladet, har övertygande visat hur inte minst invandrarna fastnar i den svenska välfärdsstatens omsorger. Att lösgöra sig från den klientroll många försatts i, kräver en styrka som det är få utsatta förunnat att besitta.

Sönderslagen trygghet

Det som idag syns så tydligt i det svenska samhällets förhållande till invandrarna har allmängiltiga drag. Sättet att möta invandrarna blir till en slags grotesk karrikatur på ett välfärdssystem, som riskerar att försätta en allt större del av sitt folk i beroendeförhållanden – faktiska och mentala – som det blir hart när omöjligt att bryta sig ur. Traditionella källor till trygghet, som det egna arbetet, den egna inkomsten, det egna sparandet, den egna utbildningen och de egna sociala strukturerna, slås medvetet och omedvetet sönder.

I massarbetslöshetens Sverige finns för många inte längre den mest grundläggande möjligheten att göra sitt liv rikare tillgängligt, nämligen hårt eget arbete. Sverige är på väg från klassamhället till kastsamhället, som samhällsforskaren Lorentz Lyttkens uttryckt det. Samhället blir stelt, möjligheterna till social mobilitet, ett dynamiskt samhälles kanske viktigaste drivkraft, tunnas ut.

Också dessa problem riskerar att förstärkas av de globala föränd-

ringarna. Valfärdsstatens välorganiserade ambitioner passar helt enkelt dåligt in i en tid där personlig kreativitet, flexibilitet och snabba förändringar är viktiga kännetecken.

Efter välfärdsstaten

Det är svårt att se att det gamla sättet Sverige varit ordnat på klarar det nya samhällets villkor. Det är ty följande kring sådana fundamenta som den viktiga samhällsdebatten borde kretsa. Hur ser ett levande, mänskligt och växande samhälle ut i en globaliserad värld? Hittar vi inte ett annat förhållningssätt kommer de ekonomiska och sociala problemen inte bara att bestå, utan fördjupas. Den positiva utveckling som Sverige skulle kunna bli delaktig i skulle komma att gå vårt land förbi.

Egentligen skulle jag kunna sätta punkt här med en avslutande fråga om vad allt detta innebär t ex för arbetet och företagandet, för de sociala trygghetssystemen, för synen på det nödvändiga kunskapsuppbyggandet, på familjens och andras ansvar för varandra.

Det behövs nu något mer än så. Det är svårt att se annat än att något medvetet måste komma efter välfärdsstaten. Vad händer om ingenting träder till där välfärdsstaten till slut tvingas medge att den gett upp? Om det skulle innebära ett

socialt och kulturellt kaos, hur kan vi då undvika det?

En central uppgift för politiken blir därför att ge både ord och form åt en samhällsstruktur som är rörlig och individuell, men likväl, och samtidigt, trygg och solidarisk. Att i denna strävan ge luft åt alla de "civila" relationer mellan människor – vänner, familjer, arbetskamrater – som varje samhälle ändå till slut består av blir en central uppgift. Hans Zetterbergs tidigare bidrag har fortfarande en bärkraft som inte fullt ut tillgodogjorts av samhällsdebatten.

En ytterligare utgångspunkt

” Problemen har sin rot redan i själva folkhemsmetaforen. I denna kommer tanken på det enhetliga samhället till sitt tydligaste uttryck. Familjen som bild för samhällsmodellen visar att det avvikande alltid har en tydlig gräns. Fadern må vara godmodig, rättvis och välmenande, men han är alltid sträng och tydlig i sin rättvisa. ”

behöver till slut tillföras, nämligen den om politikens roll, former och uttryck. När så mycket annat byter skepnad, vore det snarast förvånande om inte politiken också påverkades. Många menar att partierna redan

förlorat en stor del av förmågan att formulera de nya utmaningarna.

För att den goda politiken skall kunna säkras är emellertid inte partierna ersättningsbara. Däremot behöver dessa kunna erbjuda sina sympatisörer genomtänkta alternativ, som går utöver en mer eller mindre utvecklad förmåga att vrida på samhällets och ekonomins rattar. Politikens utgångspunkt är en föreställning om hur samhället bör vara, inte hur samhället under alla omständigheter anses bli.

Folkhemsmetaforen

Det klarade Per Albin Hansson i sitt tal om folkhemmet i riksdagens första kammare 1928. Det borde moderaterna klara ännu bättre på tröskeln till nästa århundrade.

Problemen har sin rot redan i själva folkhemsmetaforen. I denna kommer tanken på det enhetliga samhället till sitt tydligaste uttryck. Familjen som bild för samhällsmodellen visar att det avvikande alltid har en tydlig gräns. Fadern må vara godmodig, rättvis och välmenande, men han är alltid sträng och tydlig i sin rättvisa.

Frågan är vilken bäring tanken på ett enhetligt folkhem har i ett samhälle där enhetligheten av andra skäl är sönderbruten, där den eventuella basen för ett system med en lösning för alla har vittrat bort?